

ΜΝΗΜΕΙΟ

& περιβάλλον

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ ΓΙΑ ΤΗΝ
ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ ΚΑΙ ΤΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

3/1 • 1995

ΕΙΔΙΚΗ ΕΚΔΟΣΗ

ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΗΣ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΤΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΚΤΙΣΜΑΤΩΝ ΣΤΗ ΒΟΡΕΙΑ ΕΛΛΑΔΑ

Α' ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ

1, 2, 3 Ιουνίου 1995

Αίθουσα Συνεδρίων της Εταιρείας

Μακεδονικών Σπουδών

Θεσσαλονίκη 1995

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΟΥ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ
ΚΑΙ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ
ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ
ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Κλεοπάτρα Θεολογίδου

ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ - ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΚΑΣΤΟΡΙΑΣ

Περίληψη

Η πόλη της Καστοριάς αλλά και ολόκληρος ο νομός υπέστησαν τις συνέπειες της λεγόμενης επιλεκτικής προστασίας. Επιλεκτική προστασία που αφορά και τις επιλογές των μνημείων εκείνων που χαρακτηρίζονται διατηρητέα και τις επεμβάσεις για την αποκατάστασή τους. Η ανακοίνωση περιορίζεται στον προβληματισμό για την αποκατάσταση ανάδειξη μεμονωμένων μνημείων. Στα συγκεκριμένα παραδείγματα που παρουσιάζονται τονίζεται η μεθοδολογία προσέγγισης, με έμφαση στη συστηματική έρευνα και τεκμηρίωση πριν και κατά τη διάρκεια των επεμβάσεων. Η παρουσίαση ολοκληρώνεται με ένα προβληματισμό για τα αίτια των βλαβών που προκάλεσαν στα μνημεία οι πρόσφατοι σεισμοί στην περιοχή για την αποκατάστασή τους.

Kleopatra Theologidou

RESTORATION - REPRESENTATION OF THE MONUMENTS IN KASTORIA

Summary

Selective conservation was the frame of protection of monuments in Castoria, concerning either the monuments to be protected or the interventions on them. This paper focuses to the conservation of monuments. Certain examples are presented with special reference to the methodology of work, where research and documentation before and during the interventions are emphasised. Finally, a problematic about the causes of damage to the monuments due to the recent earthquakes in the area, as well as the methods of consolidation are presented.

Η πόλη της Καστοριάς, αλλά και ολόκληρος ο νομός υπέστησαν τις συνέπειες της λεγόμενης επιλεκτικής προστασίας. Προστασία που διατηρεί και συντηρεί μεμονωμένα μνημεία με κριτήρια αισθητικής ή μεμονωμένων και επιλεγμένων ιστορικών γεγονότων. Το παρελθόν αντιμετωπίζεται ως κάτι το ολοκληρωμένο και τετελεσμένο, ξεκομμένο από το παρόν. Οι αποσπασματικές εικόνες που δίνονται από αυτό δεν επιτρέπουν τη μελέτη και κατανόησή του, αλλά το αλλοιώνουν δίνοντας έμφαση σε συγκεκριμένες ιστορικές στιγμές και απαλείφοντας από τη μνήμη άλλες. Η ιστορική συνέχεια και η σύνδεσή του με το παρόν χάνεται.

Από την ένωση της περιοχής με το ελληνικό κράτος, η κρατική μέριμνα περιορίστηκε σε μεμονωμένα μνημεία, "αξιόλογα" και έτσι από το ιστορικό κέντρο της πόλης ελάχιστα τμήματα σήμερα διατηρούνται. Μιά ιδεολογία, που γρήγορα πέρασε και στους πολίτες, με αποτέλεσμα ό,τι παλαιό να θεωρείται αναχρονιστικό και εμπόδιο στην ανάπτυξη. Η ίδια ιδεολογία πέρασε και στον τρόπο αντιμετώπισης των μνημείων. Η αποκατάσταση και ανάδειξη κατευθύνεται προς τη διατήρηση ιστορικών επιφανειών, με βαρύτητα στα αισθητικά κριτήρια. Το κέλυφος συντηρείται για να στεγάσει το διάκοσμο, ή για να διατηρήσει τη μορφή, ενώ οι αξίες που το ίδιο εμπεριέχει αγνοούνται και με τις επμβάσεις σε μεγάλο ποσοστό καταστρέφονται. Έτσι η ιστορία και συνέχειά του καταστρέφονται. Αποτέλεσμα, η εικόνα που έχουμε εμείς σήμερα είναι αλλοιωμένη και πλαστή. Αντιμετώπιση που δεν περιορίζεται βέβαια μόνο στο χώρο της Καστοριάς, αλλά αναπτύσσεται στο διεθνή χώρο.

Σήμερα η πόλη της Καστοριάς αλλά και ολόκληρος ο νομός διατηρούν ένα σημαντικό αριθμό μνημείων και μικρών πλέον συνόλων. Στην ανακοίνωση αυτή ο προβληματισμός και τα παραδείγματα περιορίζονται σε μεμονωμένα μνημεία.

Τα θρησκευτικά κτίρια είναι κατά κανόνα μικρών διαστάσεων, σε αντιδιαστολή με τις κατοικίες, στις οποίες σώζεται ακόμα ποικιλία, από τις μικρές και ταπεινές που τείνουν να εξαφανισθούν, μέχρι τα μεγάλα και φρουροειδή αρχοντικά. Σώζονται ακόμα ελάχιστα τμήματα οχυρώσεων και λίγα οθωμανικά κτίρια.

Υλικά κατασκευής η πέτρα, η πλίνθος και το ξύλο. Συνδετικό υλικό στις τοιχοποιίες το ασβεστοκονίαμα και συνηθέστερα η λάσπη. Η πλίνθος συναντάται είτε σαν διακοσμητικό στοιχείο των όψεων, είτε στην κατασκευή τόξων και θόλων, χωρίς να αποκλείεται στη δεύτερη περίπτωση και η χρήση λίθων. Το ξύλο συναντάται είτε σαν υλικό περίδεσης των λιθοδομών, είτε σαν φέρον στοιχείο στους τσατμάδες και στις στέγες.

Τα προβλήματα για την αποκατάσταση και ανάδειξή τους είναι πολλαπλά και σύνθετα. Η μέχρι σήμερα προσέγγιση είναι κατά κανόνα επιφανειακή και εμπειρική. Και αυτό διότι η πληθώρα των μνημείων αφενός, τα πενιχρά οικονομικά μέσα, η ελλιπής στελέχωση της Εφορείας και η απόσταση της έδρας της από την Καστοριά, σε συνδυασμό με την κρατούσα ιδεολογία που περιγράψαμε, λειτουργούν συχνά απαγορευτικά στην επιστημονική και συστηματική επίλυση των προβλημάτων της αποκατάστασης. Η υπογραφή Προγραμματικής Σύμβασης μεταξύ ΥΠ.ΠΟ., Τ.Α.Π.Α. και Δήμου Καστοριάς το 1989, παρόλο που έδωσε κάποια παραδείγματα αξιόλογων μελετών και επεμβάσεων, υπόκειται στις πιέσεις των τοπικών φορέων, οι οποίοι, αδυνατώντας να κατανοήσουν το αντικείμενο σε βάθος, ενδιαφέρονται για γρήγορο και εκτεταμένο έργο.

Προσπάθειά μας όλα αυτά τα χρόνια ήταν να εισάγουμε στην περιοχή μία διαφορετική αντίληψη στην προσέγγιση, αντίληψη που ίσως σε άλλους χώρους είναι κανόνας. Αντίληψη που συνεπάγεται διερεύνηση του μνημείου και των προβλημάτων του και στο στάδιο της μελέτης και κατά την εφαρμογή. Αντίληψη που συνεπάγεται επιτόπιες έρευνες και έρευνες αρχείου και που συνδέει την ανάλυση με την πρόταση και την επέμβαση. Ο δρόμος για τους λόγους που περιγράψαμε είναι αργός και μοναχικός. Έτσι τα περισσότερα έργα είναι στο στάδιο της εξέλιξης.

Περιγράφουμε παρακάτω συνοπτικά μερικά παραδείγματα. Από το κάθε παράδειγμα και για λόγους οικονομίας χρόνου, δεν αναφερόμαστε στο σύνολο του έργου, αλλά στο κύριο πρόβλημα που μας απασχόλησε. Από την κριτική που αναπτύξαμε δεν εξαιρούμε βέβαια τον εαυτό μας.

Κατά τις εργασίες αποκατάστασης του βυζαντινού πύργου στη ΝΔ γωνία της πλατείας Κουμπελίδικης², σε κατάσταση ερειπίου σήμερα, το κύριο θέμα που μας απασχόλησε ήταν η εικόνα του μνημείου μετά τις επεμβάσεις και η σχέση του με την υπό διαμόρφωση πλατεία. Στη μελέτη προβλέπονταν εκτεταμένες ανακατασκευές προσώπων τοιχοποιιών για τη συγκράτηση του εκτεθειμένου πυρήνα. Οι ανακατασκευές αυτές σημασιοδοτήθηκαν και στις όψεις διατηρήθηκαν όλα εκείνα τα στοιχεία που βοηθούν στην ανάγνωση και αναπαράσταση της εικόνας του. Ανάγνωση από την οποία προκύπτουν σημαντικά στοιχεία για την οργάνωση της οχύρωσης της πόλης, δεδομένου μάλιστα ότι ελάχιστα στοιχεία σώζονται από αυτή. Οι εργασίες αυτές συνοδεύτηκαν από ανασκαφικές εργασίες, κατά τις οποίες αποσαφηνίστηκε σε ορισμένα σημεία το περίγραμμα του πύργου και η κατεύθυνση των μεταπυργίων. Στα χαμηλότερα σημεία των τοιχοποιιών που σώζονται σε σχετικά καλή κατάσταση, δεν έγιναν επεμβάσεις προκειμένου να διασωθούν τα αυθεντικά κονιάματα και επομένως η εικόνα, η σύνθεση και ο τρόπος επεξεργασίας τους. Ως προς τη σχέση του μνημείου με την πλατεία μελετάται πρόταση διαμόρφωσης του περιβάλλοντα χώρου του.

Ο Άγ. Νικόλαος της αρχόντισσας Θεολογίνας³ βομβαρδίστηκε από τους Ιταλούς και έμεινε εκτεθειμένος για αρκετά χρόνια στις καιρικές συνθήκες. Επισκευάστηκε τη 10ετία του '50 από το Στ. Πελεκανίδη, επέμβαση επιτυχής ως προς τη στερέωση των τοιχοποιιών, δεδομένου ότι 40 χρόνια μετά

δεν παρουσιάζουν κανένα πρόβλημα. Στην επέμβαση αυτή, στο κλίμα βέβαια και της μεταπολεμικής περιόδου, κατά την οποία έγιναν ανακατασκευές ολόκληρων ιστορικών κέντρων, δεν διακρίνονται στοιχεία από την αυθεντική κατασκευή. Η στέγη που ανακατασκευάστηκε σχεδιάστηκε από την αρχή σε νέα μορφή και θέση. Οι διατομές όμως ήταν ανεπαρκείς και έτσι παρουσιάστηκε συστηματική θραύση των ζευκτών και βύθιση. Ο προβληματισμός μας κινήθηκε ανάμεσα στο να διατηρήσουμε και να ενισχύσουμε την υφιστάμενη στέγη του μνημείου ως μαρτυρία της νεώτερης ιστορίας του ή στο να σχεδιάσουμε νέα με βάση τα στοιχεία που βρέθηκαν από την προηγούμενη, ως νύξεις από την κατασκευή της, σε μία λιτή συνολικά μορφή. Η πρώτη λύση απορρίφθηκε από τη διαπίστωση ότι οι ενισχύσεις που συνεπαγόταν ήταν τέτοιας έκτασης που αλλοίωναν τελείως την εικόνα της και σε ένα μη αποδεκτό αισθητικό αποτέλεσμα.

Το αρχοντικό Νατζή, παρά τις εκτεταμένες επισκευές που δέχθηκε κατά το παρελθόν, συνεχίζει να παρουσιάζει προβλήματα, όπως προέκυψε από τη συστηματική παρακολούθηση της εξέλιξης των ρωγμών. Από τα αποτελέσματα των μετρήσεων αυτών, από τις μετρήσεις της αυξομείωσης της στάθμης του υδροφόρου ορίζοντα, που βρέθηκε ψηλά, λόγω της γειτνίασης του κτιρίου με τη λίμνη και από τη μορφή θέση και κατεύθυνση των ρωγμών και των παραμορφώσεων, εκτιμήσαμε ότι θα πρέπει να συμβαίνει διαφορική καθίζηση. Η γεωτεχνική έρευνα⁴ που διεξήχθη επιβεβαίωσε την εκτίμηση και περιγράφει το πλαίσιο των επιμβάσεων στη θεμελίωση. Κατά τη γνώμη μας θα πρέπει να ολοκληρωθεί η γεωτεχνική μελέτη, να εφαρμοσθεί και να συνεχισθεί η παρακολούθηση των βλαβών. Με βάση τα αποτελέσματά της θα οδηγηθούμε στο συμπέρασμα εάν θα πρέπει να ολοκληρώσουμε τις εργασίες επισκευής του μνημείου, ή να προχωρήσουμε και σε εργασίες ενίσχυσής του.

Παρόμοιο πρόβλημα εδάφους διαπιστώσαμε και στην Παναγία στο Ζευγοστάσι⁵. Η απόκλιση από την κατακόρυφο του βόρειου τοίχου είχε αντιμετωπισθεί παλαιά με την κατασκευή αντηρίδας. Το μνημείο επισκευάστηκε επίσης τη 10ετία του '50. Ο τοίχος όμως συνέχισε να υποχωρεί. Προηγήθηκε λεπτομερής αποτύπωσή του με όλες τις φθορές και παραμορφώσεις σε κλίμακα 1: 20 και διεξήχθη γεωτεχνική έρευνα, κατά την οποία προέκυψαν προβλήματα εδάφους. Προτείνουμε η συνέχιση του έργου να είναι παρόμοια με εκείνη του αρχοντικού Νατζή.

Στον Άγ. Γεώργιο Ομορφοκκλησιάς⁶ οι φθορές που συστηματικά παρουσίαζε ο βόρειος τοίχος της βόρειας στοάς αποδόθηκαν αρχικά στην ποιότητα του εδάφους θεμελίωσης. Από την έρευνα αρχείου και από επιτόπιες έρευνες διαπιστώθηκε ότι οι φθορές αυτές οφείλονται στη φτώχη και σε κακή κατάσταση θεμελίωση και στην κακή απορροή των ομβρίων στον άμεσο περιβάλλοντα χώρο του μνημείου. Διαπιστώθηκε ακόμα ότι η θεμελίωση αυτή διαφέρει από εκείνη του ανατολικού τοίχου και πιθανόν του κεντρικού πυρήνα του ναού, η οποία προχωράει σε μεγάλο βάθος και διαθέτει ασβεστοκονίαμα, σε εξαιρετικά καλή κατάσταση. Ως προς τη συγκέντρωση των ομβρίων παρατηρήθηκε ότι τα περιμετρικά τοιχεία του περιβόλου δεν επιτρέπουν την απορροή τους με

αποτέλεσμα η αυλή να λειτουργεί σαν λεκάνη συγκέντρωσης. Η Α' φάση της μελέτης διαμόρφωσης που εκπονήθηκε περιλαμβάνει έργα υποδομής για την επίλυση των προβλημάτων αυτών. Προβλέπεται δηλαδή η κατασκευή υπόγειου δικτύου περισυλλογής και απορροής και την ανακατασκευή των περιμετρικών τοιχείων με υδρορροές που θα επιτρέπουν την απομάκρυνσή τους. Κατά τις εργασίες που έγιναν το 1990 και 1991 με οποίες επισκευάσθηκε ο βόρειος τοίχος και έγινε ολική ανακεράμωση των στεγών διαπιστώθηκε από τον τύπο των πλίνθων που βρέθηκαν ότι οι όψεις του μνημείου που βλέπουμε σήμερα είναι ανακατασκευή του 1960. Διαπιστώθηκε ακόμα ότι με εξαίρεση τον τρούλλο του κεντρικού κλίτους, όλοι οι υπόλοιποι θόλοι του μνημείου έχουν καλυφθεί με την ίδια επέμβαση με πλάκες οπλισμένου σκυροδέματος. Αποτελεί η επέμβαση αυτή απόηχο της Χάρτας των Αθηνών που συνιστά τη χρήσητσιμέντου και οπλισμένου σκυροδέματος, αρκεί να μην είναι εμφανές7;

Ο Αγ. Δημήτριος Λιθιάς8 συγκέντρωνε αρκετά από τα προβλήματα που συναντώνται σε μνημεία των διαστάσεων και της τυπολογίας του. Μνημείο του 18ου αιώνα, μονόχωρο με νάρθηκα, διαστάσεων 6Χ16μ και τοιχογραφημένο εσωτερικά. Βλάβες παρουσίαζε και στις τοιχοποιίες και στη στέγη του. Κακότεχνες επισκευές από τους κατοίκους του χωριού αλλοίωσαν σημαντικά την εικόνα των προβλημάτων του, χωρίς να τα επιλύουν. Οι βλάβες στις τοιχοποιίες, εκτός από τη φυσική φθορά, οφείλονταν και στο έδαφος στην ανατολική πλευρά και στις πλάγιες ωθήσεις που δέχονταν από τη στέγη, η οποία παρουσίαζε εκτεταμένες φθορές, με κύριο χαρακτηριστικό την αποσάθρωση της ξυλείας της και τη χαλάρωση της συνδεσμολογίας της. Από τη λεπτομερή παρατήρηση και αποτύπωση της στέγης διαπιστώσαμε ότι έσωζε μεγάλο ποσοστό από τον αρχικό σκελετό της. Οι προσθήκες όμως που δέχθηκε κατά καιρούς καθιστούσαν δυοδιάκριτη την αρχική κατασκευή και τη λογική της. Με τη συστηματική αποτύπωση των κατασκευαστικών λεπτομερειών, τη συγκριτική μελέτη και την απόπειρα να κατανοήσουμε τη λογική της κατασκευής, οδηγηθήκαμε σε ορισμένες υποθέσεις και συμπεράσματα ως προς την τεχνολογία της εποχής στην περιοχή. Το ζευκτό που προτείνουμε περιλαμβάνει όλες εκείνες τις κατασκευαστικές λεπτομέρειες που βρέθηκαν με στόχο να τις διασώσουν και με τις εντελώς απαραίτητες προσθήκες για την επαρκή στατική λειτουργία του.

Το αρχοντικό Τσιατσαπά9, μνημείο του 1752, αποτελεί μάρτυρα της οικονομικής άνθησης που γνώρισε η Καστοριά στα μέσα του 18ου αιώνα, , οικονομική άνθηση που ξεκίνησε από το 17ο αιώνα και βασίσθηκε στη βιοτεχνία και εμπορία γουναρικών. Η φρουριακή αρχιτεκτονική του εξασφάλιζε την ασφάλεια των ενοίκων, η εσωτερική διάταξη και έκταση την άνεση, ενώ ο τοιχογραφικός και ξυλόγλυπτος διάκοσμος δηλώνει την οικονομική τους ευμάρεια, αλλά και τη στενή σχέση με το χώρο των Βαλκανίων και της Κεντροανατολικής Ευρώπης. Ιδρυτής του ο άρχοντας Μόραλης, από τον οποίο το αγοράζει πολύ σύντομα ο Δαμιανός Τσιατσαπάς και κατά πάσα πιθανότητα το 1798, ημερομηνία τοιχογράφησης του κτιρίου, το ανακαινίζει. Τότε θα πρέπει να φράχθηκαν και οι φεγγίτες του α' ορόφου, δεδομένου ότι το τελικό αρμολόγημα της νότιας όψης, ιδιαίτερα επιμελημένο, καλύπτει ομοιόμορφα και την τοιχοποιία πληρώσεώς του. Στα μέσα του 19ου αιώνα,

το αρχοντικό περιέρχεται σε δύο οικογένειες των Αγγελίνα και Σιώμου10. Το κτίριο χωρίζεται κατακόρυφα σε δύο κατοικίες και υφίσταται πολλές τροποποιήσεις. Τότε θα πρέπει να κατασκευάσθηκε το μεσοπάτωμα στο μεγάλο ύψος του υπογείου για να αυξηθεί η ωφέλιμη επιφάνεια. Τότε επίσης τροποποιούνται και προστίθενται νέα κλιμακοστάσια. Το ανατολικό τμήμα, λόγω της κακής οικονομικής κατάστασης της οικογένειας σταδιακά εγκαταλείπεται, πολύ νωρίς ο τελευταίος όροφος δεν κατοικείται και σύντομα ερειπώνεται, ενώ το δυτικό συντηρείται καλύτερα και διατηρείται σε καλή κατάσταση για μεγαλύτερο χρονικό διάστημα. Σήμερα το αρχοντικό, ιδιοκτησία του ΥΠ.ΠΟ από το 1987 και σε πείσμα του καιρού και της χρόνιας εγκατάλειψης, διατηρείται σχετικά σε αρκετά καλή κατάσταση, αν εξαιρέσουμε τη βόρεια όψη και τη στέγη του, τα ξύλινα δηλαδή στοιχεία του, που είναι τελείως διαλυμένα και σάζονται σε μεγάλο ποσοστό εξ αιτίας των υποστυλώσεων που έγιναν εγκαίρως για τη συγκράτησή τους. Στην πρόταση αποκατάστασης αντιμετωπίζονται σοβαρά προβλήματα και ως προς την επιλογή των στοιχείων εκείνων που θα πρέπει να διατηρηθούν, να αναπαραχθούν ή να καταστραφούν και ως προς τη στερέωσή του, εάν δηλαδή αρκούν εργασίες επισκευής ή θα πρέπει να προχωρήσουμε και σε ενισχύσεις. Τα στοιχεία αρχείου και τα στοιχεία που διασώζονται στο ίδιο το μνημείο επιτρέπουν την ακριβή αναπαράσταση της αρχικής μορφής και της εξέλιξής του. Προτείνεται η ανακατασκευή των σαχισί και των ηλιακών, η διατήρηση του μεσοπατώματος, διατήρηση του κατακόρυφου χωρισμού του κτιρίου μέχρι και τον πρώτο όροφο, ενώ ο Β' όροφος ενοποιείται και τα ίχνη του διαχωριστικού τοίχου σάζονται μόνο στο πάτωμα, ώστε με τη συντήρηση και του διακόσμου του να τονισθεί η αίσθηση του χώρου την εποχή της ακμής του. Ως προς τη στερέωσή του το μεγαλύτερο ποσοστό της βόρειας όψης και της στέγης αναγκαστικά ανακατασκευάζονται, επαναλαμβάνονται όμως όλες οι κατασκευαστικές λεπτομέρειες που διασώζονται. Τα ξύλινα δοκάρια των δαπέδων προεκτείνονται προς τα έξω με μάτισμα το οποίο ενισχύεται με λάμες και παράλληλα γίνεται αντισεισμικός έλεγχος και έλεγχος των διατομών για να ελέγξουμε εάν θα απαιτηθούν πρόσθετες ενισχύσεις.

Με τη σύντομη αυτή παρουσίαση προσπαθήσαμε να δείξουμε μερικά από τα προβλήματα που συναντάμε στην αποκατάσταση και ανάδειξη των μνημείων της Καστοριάς και τον τρόπο που τα αντιμετωπίζουμε. Ολοκληρώνοντας και με αφορμή τους πρόσφατους σεισμούς στην περιοχή μας θεωρούμε σκόπιμο να θίξουμε ορισμένα ζητήματα που αφορούν τη στερέωση των μνημείων και την ανταπόκρισή τους σε θεομηνίες. Τα μνημεία της Καστοριάς δεν υπέστησαν ευτυχώς σοβαρές βλάβες από τους πρόσφατους σεισμούς. Από αυτοψίες που διενεργήσαμε σχεδόν στο σύνολο των μνημείων της πόλης διαπιστώσαμε περισσότερο επιδείνωση των υφισταμένων προβλημάτων παρά τη δημιουργία νέων. Οι ζημιές όμως στις περιοχές των νομών Γρεβενών και Κοζάνης ήταν τεράστιες και φθάνουν μέχρι την ολική κατάρρευση ακόμα και αναστηλωμένων μνημείων. Η εικόνα των καταστροφών και ο κίνδυνος ενός νέου σεισμού ενέχουν τον κίνδυνο να προχωρήσουμε σε εκτεταμένες και αλόγιστες ενισχύσεις, που θα αλλάξουν τον τρόπο λειτουργίας του φορέα που για αιώνες και κάτω από διάφορες καταπονήσεις λειτούργησε με επιτυχία, καταστρέφοντας παράλληλα όλα εκείνα τα στοιχεία που αποτελούν μαρτυρίες για την ιστορία και εξέλιξη της κατασκευής. Πριν να προχωρήσουμε λοιπόν σε λύσεις μήπως θα πρέπει να διερευνήσουμε σε βάθος τα αίτια; Ποιά ήταν τα ευαίσθητα σημεία που δεν λειτούργησαν επαρκώς; Στις περιπτώσεις αναστηλωμένων μνημείων μήπως υπήρχαν αστοχίες στις επεμβάσεις και ποιές, οι οποίες αντί να επιλύσουν μεγέθυναν το πρόβλημα; Μήπως αντί να προχωρήσουμε σε εκτεταμένες ενισχύσεις θα πρέπει να δώσουμε μεγαλύτερη βαρύτητα στις κατασκευαστικές λεπτομέρειες και στο στάδιο της μελέτης, αλλά το βασικότερο κατά την εφαρμογή; Οι βλάβες που προκάλεσαν οι σεισμοί δείχνουν την πολυπλοκότητα των προβλημάτων και μας υπενθυμίζει την ευθύνη που έχουμε σαν επιστήμονες στην αντιμετώπισή τους.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Walsh, K. *The Representation of the Past*, Routledge, London, 1992.
2. Μελετητές Κ. Δρόσου, Ι. Νιαούρης, Ι. Σίσιου. Επιστημονικοί σύμβουλοι μελέτης Φ. Αθανασίου, Ε. Τοιγαρίδας. Επιβλέποντες έργου Κ. Θεολογίδου, Γ. Κακαβάς. Συνεργάτης επιβλέπων Κ. Δρόσου.
3. Μελετητές Κ. Δρόσου, Ι. Σίσιου. Επιβλεψη μελέτης Κ. Θεολογίδου. Επιβλεψη εργασιών Κ. Δρόσου, Ι. Νιαούρης. Εποπτεία εργασιών Κ. Θεολογίδου.
4. Επιτόπιες έρευνες Κ. Θεολογίδου. Γεωτεχνική έρευνα Ν. Νάσκος.
5. Υπεύθυνος έργου Κ. Θεολογίδου. Αποτύπωση Κ. Θεομύς. Γεωτεχνική έρευνα Ν. Νάσκος.
6. Μελετητής - επιβλέπων Κ. Θεολογίδου. Αποτύπωση Ε. Μαυροβίτου.
  7. Χάρτης των Αθηνών, άρθρο 5.
  8. Μελετητής Κ. Θεολογίδου. Αποτύπωση Ε. Μαυροβίτου.
  9. Μελετητής Κ. Θεολογίδου. Αποτύπωση Κ. Θεολογίδου, Ε. Μαυροβίτου.
10. Οι πληροφορίες οφείλονται στον κ. Β. Παπαντίνια, τον οποίο ευχαριστώ θερμά.